

ANA OLOS

Comentarii despre minciună, trădare, adevăr, prostie și lene¹

Cercetătorul științific I. Ion Militaru, de la Institutul „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, filială a Academiei Române la Craiova, autor a nouă volume și numeroase studii pe teme filosofice, a publicat recent o carte de eseuri care deschid perspectiva re-lecturii din punctul de vedere al filosofiei morale a unor texte cunoscute. De vreme ce minciuna, adevărul, prostia și lenea sunt teme de mare interes, tratate nu numai în texte filosofice, religioase sau ilustrate în diferite specii ale literaturii populare, ci constituie probleme de actualitate, cartea se adresează unui public larg de cititori.

Eseul care deschide volumul „«Nu-L cunosc pe acest om» (Despre marea minciună)”, pornește de la o pildă din ediția Alba Iulia (1999) a *Patericului*, despre cum au fost împăcați doi bătrâni, între care era o mare supărare, printr-un gest pacificator al unui frate, gest bazat pe o dublă minciună. E o introducere la comentariul pe marginea „marii minciuni” a lui Petru, relatată în Evengheliu, când acesta se dezice de Iisus în trei împrejurări diferite. Autorul consideră că minciuna lui Petru se datorează, pe de o parte, fricii și atașamentului său față de corp, pe de alta, uitării de moment, indusă tot de frică. În relație cu poruncile din *Decalog*, minciuna lui Petru se leagă de cele cinci porunci care îl privesc pe Dumnezeu, deci referitoare la „sacru” și, prin urmare, neincluse în domeniul eticii sau al moralei. „În fața minciunii lui Petru”, afirmă autorul, „toate celelalte minciuni, rostite sau posibile, sunt reduse în conținutul ontologic. Ele privesc fragmente ale ființei, secțiuni, nu temeiul ontologic al lumii. De aceea, ele sunt minciuni secundare. Ele sunt minciuni epistemologice, derivații ale primeia” (25). Iar mai încolo, consideră că minciuna aceasta, cu caracter „tangential”, „are darul de a-i arăta lui Petru distanța infinită dintre el și Creator ” (30). Cu această „mare” sau „ultimă minciună”, se ajunge „la marginea lumii dincolo de care începe neantul minciunii epistemologice determinat de absența obiectului asupra căruia să se exercite” (31). Comentariile autorului ne duc cu gândul la proverbe sau la „minciuna gogonată” și concursurile de minciuni, vizând uneori absurdul, din snoave sau povești.

Pentru a glosa pe marginea adevărului, autorul alege basmul danezului Hans Christian Andersen „Împăratul e gol”, unde titlul este de fapt concluzia-adevăr rostită de copilul inocent.

¹ Ion Militaru: *Nu-L cunosc pe acest om. Despre marea minciună și alte eseuri morale*. Editura Academiei Române, București, 2014

Ion Militaru vede o analogie între predicile moralizatoare rostite din amvon și intenția explicit moralizatoare a basmului andersenian, scris într-o perioadă când „basmul era smuls din orizontul original de referință și reamplasat într-unul nou, prin care adresantul, evident altul, prin extensie, descoperea alteritatea originară a comunității” (33). În nota explicativă se subliniază cum, prin „imersiunea în cultura populară, romanticii își consolidau cauza în fața unui public pe care, în egală măsură, îl constituiau ei înșiși” (33). Cercetătorul subliniază că prin succesul basmului său moralizator, mesajul concis al lui Andersen a depășit cu mult influența lecțiilor morale explicite ale unor filosofi ca Hegel sau Schopenhauer. Tot el observă că morala lui Andersen se bazează „1) pe slăbiciunea, temerea, lașitatea publicului, a societății în întregul ei și 2) pe inocența neperversită, aptă de adevăr a copilului” (37). Dar de vreme ce copilul, când rostește adevărul, nu știe ce spune, „adevărul este cel care se rostește prin el” și, prin urmare, „rostirea lui nu ține de regnul moralei, afirmația sa este de natură ontologică, nu axiologică” (39). În timp ce copilul afirmă ceea ce vede, mulțimea afirmă ceea ce crede că ar trebui să vadă prin prisma propriilor sale convenții și interese. Prin recunoașterea promptă a adevărului rostit, mulțimea suferă un proces de *anameneză*, un fel de cunoaștere platonice prin *reamintire* a ceea ce învățase cândva și uitase, fiind motivată de interese economice și integrată în sistemul de corupție. Copilul singur este neintegrat în sistem, deși a reținut deja din „valorile” lumii convenția legată de costum, opusă goliciunii, datorită rușinii originare. În ce-i privește pe cei doi șarlatani sau manipulatori, „miza lor era prostia nesfârșită a mulțimii, obediența calculată și meschină” (46). Dar, observă autorul, caracterul ambiguu al moralei și lipsa unei „încheieri” propriu-zise a narațiunii rezultă într-o „morală care nu trece dincolo de poveste” (46) și comentează cu scepticism: „Mulțimile ulterioare, care tocmai începuseră să joace pe scena cea mare a istoriei, nu au trecut în propriul crez nimic despre propria pervertire, despre convențiile care pot să le țină departe de adevăr și nici despre personajele minore care le pot corija vederea” (46).

Citând mai întâi opinia lui André Glucksman, după care „prostia este un fapt divers”, trăire personală sau un „amalgam” al unor manifestări diverse în intenție menite să ofere o pedagogie ca și pildele, comentariile despre prostie îi sunt prilejuite autorului de „Povestea” lui Ion Creangă. Prin propriul titlu – „De va cădea drobul de sare” –, eseistul relevă relația dintre prostie și posibilitate. În povestea lui Creangă, prostia celor două femei, nevasta și soacra – legat de „ceea ce s-ar putea întâmpla” – este văzută ca „prostie-stimul” sau „prostie motiv”, ceea ce îl va face pe „omul însurat” să plece în lume. Datorită lui Creangă, scrie comentatorul, prostia la români se va vedea de aici încolo prin imaginea drobului de sare de pe cuptor. Reacția bărbatului e interpretată nu ca o nerecunoaștere a posibilului, ci ca un refuz al lui, izvorât din știința că se poate „reacționa” și că există un leac sau pofilaxie „de preîntâmpinare și prevenire” (52). Dacă „raza de extensie” a posibilului este nelimitată, rezultă și că „prostia este infinită” și prin, urmare „co-naturală lumii” (53). În peregrinările sale, bărbatul întâlnește situații în care prostia se poate judeca și după alte standarde. În cazul „tontului” care încearcă să ducă soarele în casă cu obrocul, nu posibilul ci „imposibilul” definește prostia. O altă variantă este prostia rotarului neghiob pe care bărbatul îl învață cum să ducă în casă carul, desfăcându-l în bucăți și refăcându-l înăuntru, călătorul având funcția de corector al prostiei „comisive”. „Nătărăul” e cel care vrea să arunce nuci în pod cu țapoil, prostia sa fiind numită „omisivă”. Ultimul este „dobitocul” care își trăgea vaca în vârful căpiței pentru a o hrăni. După ce le oferise „învățătură” celor întâlniți în cale, bărbatul înțelege că de preferat este prostia ce are la bază „posibilul”, „mai lesne de rectificat și integrat în existența laolaltă” (57).

Cum și în alte povești ale lui Creangă se pot găsi exemple de proști și prostie, se poate spune că „prostia produce judecată, reacție, atitudine punitivă și iertare”, iar „pe scara efectelor sale se găsește totul, de la dragoste la moarte” (59). Tipurilor numite de Creangă, autorul le adaugă altele: nebunul, naivul, inocentul, ignorantul și răul. Prostia fabulatorie e cea a basmelor și a legendelor populare, dar se află și în poveștile cu Păcală unde, fie el, fie alții se arată proști. Într-o extindere a clasificării, autorul descrie prostia mitologică a fraților gemeni Prometeu și Epitemeu și descoperă o neașteptată analogie între prostia femeii din povestea lui Creangă, care „gândește excesiv”, și cea a lui „Pro-meteu”, pedepsit datorită trufiei rațiunii care „se pune mereu în față”. Prostia lui Epitemeu constă în pierderea beneficiului „înțeles ca singură normă de reglaj rațional”, căci gândește „după”, acționând fără să stea pe gânduri. Un exemplu de „prostie istorică” din antichitatea greacă este cea a regelui Lidiei care pornește război pe baza răspunsului ambiguu al oracolului, conform căruia „un mare regat va fi zdrobit”. „Prostia doxografică”, după sugestia lui Glucksman, este evidentă în toate „actele deviate”, erorile și eșecurile totalitarismelor. Alte referiri se fac la „prostia utopică”, chiar dacă în descrierile fenomenului nu există cazuri de proști. Și din nou, cercetătorul se întoarce la povestea lui Creangă, arătând că la acesta prostia nu este, în mod misogin, un atribut numai al femeilor, ci un deficit cognitiv (78). O altă constatare este că, deși opusă inteligenței, prin *coincidentia oppositorum*, prostia poate deveni una și aceeași cu maxima inteligență. Lungul comentariu se termină cu reflecții despre mizantropi și sceptici, inspirate de a patra parte din *Călătoriile lui Gulliver* de Jonathan Swift.

Ultimul eseu din volum, intitulat „Muiieți-s posmagii”, comentează povestea lui Creangă publicată în 1878 în *Convorbiri literare*. Se fac mai întâi referiri la perioada istorică marcând începutul unui șir de reforme care, observă autorul, continuă până în ziua de azi, vizând mai ales schimbarea mentalităților, reformele economice de tip occidental fiind precedate de „absorbția în avans a ideilor și mentalităților de tip occidental” (91). Drept consecință, vechile metehne, îngăduite mai înainte și tratate cu umor, devin ținta unei critici necruțătoare: „Biciul devine instrumentul de pedagogie reformistă și funcția lui devine la fel de operativă și eficientă ca și noul mașinism de reformare” (92). Eroul lui Creangă nu e pur și simplu „leneș”, ci e „grozav de leneș”, încât „nici îmbucătura din gură nu și-o mesteca”. Colectivitatea satului, nemaisuportând o atare conduită „spre a nu da pildă și altora”, îl condamnă la spânzurătoare. Însă execuția e amânată, căci convoiul întâlnește o cucoană miloasă, care vede în lene o boală, și dorește să-i mai dea leneșului o șansă. Numai că acesta, consecvent cu sine, așteaptă ca posmagii oferii de cucoană să fie și „muiieți”. În consecință, cucoana nu poate decât să subscrie la judecata satului și să accepte ca leneșul să fie spânzurat. Deoarece despre leneș nu se pot spune multe, genul narativ nu e interesat de figura lui, fabula fiind specia privilegiată din acest punct de vedere (100), susține autorul. Dar lenea este condamnată în predici ca viciu opus „vredniciei” biblice. Romanul despre Oblomov i se pare o excepție și excesiv în privința logicii narative. Cercetătorul e surprins că, „nu există nicio mărturie literară în privința atitudinii societății moderne față de lene, fiind absentă „în statistici, tabele de vicii și virtuți, din toate listele care condamnă și acuză moduri intolerante de a fi” (101), căci societatea „concurențială”, se pare, manifestă indiferență față de lene (104). Invocându-l pe Camus, se face referire la caracterul subversiv al lenei în societățile totalitare în care „caracterul coercitiv al muncii anula orice manifestare a libertății” (105), lucru bine știut de cei care au trăit în perioada respectivă, leneșul fiind „codașul” în întrecerea socialistă, satirizat în textele brigăzilor de agitație. Citând

o scriere a lui Ion Barbu despre „poezia leneșă”, autorul alătură celei fizice, lenea intelectuală sau mentală, devenită recent invazivă datorită „tabloidizării” în mass-media și devierii interesului general spre subiecte minore și periferice. Autorul acordă atenție și efectului informatizării și schimbărilor de mentalitate față de societatea tradițională. Căutând o cauză a lenei, autorul concludă că de fapt voința este ceea ce lipsește leneșului care „abdică de la umanitatea activă” și vrea „ca totul să se petreacă fără implicare proprie”, „prin intervenție externă cumva în felul miracolului” (116).

Eseurile morale ale cercetătorului craiovean merită toată atenția și pe lângă faptul că îndeamnă la alte asociații pe teme prezente în volum, căci modul său de lectură poate fi aplicat și altor texte cunoscute. Iar meditația asupra valorilor morale și schimbărilor de mentalitate față de societatea tradițională se impune nu numai cercetătorilor, ci mai ales educatorilor și formatorilor de opinie.